

ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ ТА МИРУ В ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО МИРУ

У статті аналізуються основні підходи вчених до проблем війни та миру між демократичними державами, розкриваються основні постулати теорії демократичного миру.

Ключові слова: міжнародні відносини, війна, мир, демократія, теорія демократичного миру.

У міжнародних відносинах проблема забезпечення миру завжди була, є і залишається актуальною. Після закінчення “холодної війни” як вчені, так і політики сподівалися, що конфліктам і війнам можна покласти кінець. Але внутрішні війни та конфлікти всередині держав наростали як снігова куля, причому і кількісно, і якісно. Насильство не зникало, а набувало більш жорстоких та нелюдських форм. Це наводить на думку, що війна, як і злочинність, органічно притаманна людині, а мир та ненасильство – нездійсненні утопії.

Пошук відповіді на проблеми війни та миру, взаємозв'язку між демократією та миром триває і донині, не зважаючи на те, що війни в класичному розумінні даного терміну залишилися в минулому, а людство переходить до нового етапу розвитку цивілізації, що пов'язаний із колосальним зростанням ролі інформації як у повсякденному житті, так і у міжнародних відносинах. У інформаційному суспільстві у великих держав з'явилися нові можливості і технології реалізації своїх інтересів, а слабкі держави стають дедалі вразливішими і беззахисними перед впливом сильних, позаяк у них немає можливостей протистояти тим викликам, які з'явилися перед ними. Такий дисбаланс можливостей проявляється у сучасному світі в економічних, інформаційних, психологічних, технологічних, кібернетичних, валютних війнах. Причому в них втягуються як демократичні, так і авторитарні країни, як сильні, так і слабкі. Такий підхід корелює

**ГЕРАСИМЧУК Т.Ф.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри
політичних наук
Рівненського державного
гуманітарного університету**

з точкою зору Дж. Розенау про те, що сучасний світ став хаотичним і непередбачуваним, з'явилися нові форми і способи ведення війни, нові загрози й виклики, від яких не може себе убезпечити жодна держава світу, незалежно від політичного режиму.

Тому доцільно поставити питання: чи дійсно можливий світ, вільний від конфліктів та війн? Відповідь буде: швидше ні, ніж так. Не можна робити надто узагальнені оптимістичні висновки із західного досвіду післявоєнних десятиліть, хоча чимало можна сказати про кореляцію між демократією та миром. Цілком логічним є й інше питання про те, як згідно теорії демократичного миру можна інтерпретувати "війни нового покоління", що ведуться протягом останніх десятиліть за участю демократичних держав (та й між ними самими). Це ще більше актуалізує дану проблему, адже зважаючи на реалії сьогодення, ТДМ стала інструментом як зовнішньої політики великих держав, так і міжнародної політики.

Мета наукової розвідки розкрити основні підходи вчених до проблем війни та миру між демократичними державами, особливості формування теорії демократичного миру, її основні постулати та проаналізувати основні інтерпретації теорії в різних політичних та соціокультурних умовах.

Спроби дати відповіді на питання чому одні держави воюють з іншими силовими методами тривали протягом історії розвитку людства, знаходили інтерпретації вчених у різних експланаційних теоріях міжнародних відносин. Однією з таких теорій є теорія демократичного миру (ТДМ), згідно якої «демократії ніколи (або як правило) не воюють один з одним».

Проаналізуємо як сформувалася ТДМ і яке практичне значення вона має, позаяк людство здавна шукає шляхи і способи досягнення "вічного миру". Узагальнення багатоманітності таких шляхів вченими істориками, міжнародниками, правознавцями, філософами, соціологами показує, що традиційно до них відносили спроби створення імперії, або баланс сил (Фукідід, Е. фон Ваттель), розширення та зміцнення торговельних, дипломатичних відносин і правових норм (А. Сен-П'єр, І. Кант), створення інститутів та систем колективної безпеки (В. Вільсон), демократизація міжнародних відносин (М. Хаас, М. Саллівен, М. Смолл, Д. Сінгер, К. Райт, Р. Руммель, М. Дойл, Б. Рассет, Дж. Муравчик, В. Кулагін, П. Циганков та інші). Дослідження цих способів забезпечення мирного співіснування держав демонструє, що кожний із них якщо і може сприяти збереженню миру, то лише на певний період, однак неспроможний закріпити його як бажаний стан міжнародних відносин.

Пік популярності ТДМ припадає на 90-ті роки

XX ст. Крах комунізму в Східній Європі, процеси вестернізації в нових незалежних державах на пострадянському просторі створили цілком обґрунтовану думку про "кінець історії", а використання терміну "демократичний мир" на рівні глав держав і урядів (зокрема Б. Клінтоном у посланні Конгресу в січні 1994 р. для офіційного обґрунтування політики поширення демократії, Дж. Бушем у листопаді 2004 р.) робили теорію не просто модною, або перспективною науковою гіпотезою, але і реальним інструментом геополітики, а відтак і одним із важливих постулатів доктрини ліберального інтервенціонізму США.

І Б. Клінтон, і Дж. Буш не приховували, що хочуть написати і створити нову історію США і світу. При цьому команда Буша ставила завдання ввійти в історію у ролі виконавця великої місії "підтримувати демократичні рухи та інститути в кожній країні та культурі для досягнення кінцевої мети викорінення тиранії у світі"¹.

Великий масив літератури з даної проблеми з'явився на Заході. Американський політолог Джек Леві навіть заявив, що дана теорія набула статусу закону в суспільних науках.

Дана теорія мала вплив і на російських дослідників, що знайшло відображення в ряді публікацій В. Кулагіна, П. Циганкова. Вчені Е. Баталов, О. Богатуров, Ю. Давидов, О. Фененко, досліджуючи проблеми війн другої половини XX ст., також приділяють увагу проблемі демократизації міжнародних відносин. В українській історичній та політичній науках дана теорія вивчалася лише фрагментарно.

Водночас, не дивлячись на зростання кількості прихильників даної теорії, згоди щодо причин миролюбності демократії допоки не спостерігається. Немає одностайної думки і щодо змісту самого поняття "демократія". Одні дослідники пов'язують його з процедурними ознаками – такими як виборність глави держави та багатопартійність політичної системи суспільства. Інші зазначають про культурно-нормативне та інституційне тлумачення демократичного миру.

Популярність ТДМ пов'язана також із тим, що на початку 1990-х років відбулися події, завдяки яким вперше в історії людства потенціал демократичних держав перевищив потенціал авторитарних держав, адже понад двісті років тому в політичному контексті світ складався виключно з авторитарних режимів. З часу утворення Сполучених Штатів Америки і до кінця XIX ст. число демократичних держав було лише 13. Протягом першої половини XX ст. їх кількість подвоїлася. А в 1992 р., за даними міжнародної неурядової організації Freedom House із 183 держав світу демократичними

вважалися 91, а ще 35 знаходилися в “сірій зоні” між демократією та авторитаризмом. Згадана організація визначає ступінь демократизації країни на основі аналізу за такими критеріями: виборчий процес, рівень розвитку громадянського суспільства, незалежність ЗМІ, демократизація управлінського процесу як на рівні держави, так і на рівні органів місцевого самоврядування, законодавче забезпечення та незалежність суддів, боротьба з корупцією².

За даними цієї ж організації чисельність демократичних країн у світі за останні тридцять років (з 1974 по 2006 рр.) збільшилася з 41 до 89 (швидкість зростання 1,6). Кількість частково вільних країн збільшилася з 48 до 54 (швидкість зростання 0,2). Кількість недемократичних країн зменшилася з 63 до 49 (швидкість зниження 0,47). У звіті організації Freedom in the World 2006 наводяться такі дані: кількість недемократичних країн – 45 (24%), частково демократичних – 58 (30%), демократичних 89 (46%). При цьому чисельність населення в цих країнах має таку структуру: 2 млрд. 331 млн. 200 тис. чол. (36%), 1 млрд. 157 млн. 700 тис. чол. (18%), 2 млрд. 968 млн. 790 тис. чол. (46%)³.

Але таке співвідношення зовсім не зняло питання про вплив демократичних та авторитарних режимів на проблеми війни та миру, на зміст феномену сили, суверенітету, державності, націоналізму, на міжнародний політико-правовий режим. Більше того розуміння й сприйняття демократії не є тотожним з боку різних держав і народів. Попри те, що демократичні норми універсальні, немаловажним у такому сприйнятті є культурно-цивілізаційні особливості та історичні традиції. Відтак “молоді демократії” суттєво різняться у порівнянні з державами, які мають віковий досвід демократичного співіснування.

Останнім часом серед дослідників-міжнародників все більшим авторитетом користується теорія демократичного миру. Її головні постулати:

взаємозалежність (вищою формою якої виступає глобалізація) і демократія сприяють розвитку співробітництва між державами;

норми і принципи демократії універсальні і не залежать від релігійних, національних, історичних і т.п. обставин;

демократії не вступають у збройну конфронтацію один з одним і вирішують протиріччя виключно мирним шляхом.

Як же сформувалася концепція “демократичного миру”?

На відміну від концепцій традиційних шкіл, концепція демократичного миру, на думку російського вченого В. Кулагіна, сформувалася “не дедутивно і не з’явилася з самого початку у вигляді завершеної

теорії”⁴. Її контури проступали поступово, виникаючи як результат спостережень, що спонукали дослідників до нових роздумів. Витоки ТДМ пов’язані з “вічним миром” І. Канта. Головне положення його вчення: вічний мир – мета, до якої людство поступово наближається по мірі свого вдосконалення. Але ідеї “вічного миру” довго залишалися теоретичними конструктами вчених.

У середині ХХ ст. засобом збереження миру вважалось досягнення рівноваги ядерних потенціалів двох наддержав США і СРСР, що створило ситуацію, в якій, як зазначав Р. Арон, “мир неможливий, але і війна неможлива також”. Звичайно, що така ситуація не могла влаштовувати ні політиків, ні вчених, які продовжували пошук засобів зміцнення миру.

Але в другій половині 1960-х років учені, що займалися прикладними проблемами кількісного аналізу міжнародних конфліктів, з’ясували, що за певних обставин демократичні держави ведуть себе не так, як авторитарні. В 1965 р. американський вчений М. Хаас висунув думку, що відносини між демократичними державами менш конфліктні, як між недемократичними⁵. Пізніше цю гіпотезу підтвердив М. Саллівен. Спираючись на результати аналізу різних конфліктних ситуацій, він дійшов висновку, що “в більшості випадків відкриті системи як в довгостроковому, так і в короткостроковому плані меншою мірою бувають втягненими в конфлікти, як закриті”⁶. Ці висновки залишилися непоміченими науковою спільнотою, позаяк дослідження мирного розв’язання конфліктів знаходилися в той час далеко від теоретичного вивчення проблем війни та миру, в якому центральне місце все ще займали пошуки “реалістами” шляхів перемоги в холодній війні.

Немаловажним для становлення ТДМ є факт, що в одному з журналів, який присвячувався проблемам соціологічних досліджень, у 1964 р. з’явилася стаття не дуже відомого американського дослідника Діна Бабста “Уряди, що обираються – фактор миру”⁷. Її автор стверджував, що з 1789 р. по 1941 р. не було ні однієї війни між незалежними державами, яку очолювали б демократичні уряди. Він наводив статистику війн за вказаний період, пропонував свою характеристику політичних систем держав, які не воюють між собою, а головне підкреслював прямий причинно-наслідковий зв’язок між політичним устроєм демократичних держав і пацифізмом у відносинах між ними. Пізніше ці доводи були спростовані на основі більш скрупульозного аналізу, але багато сучасних дослідників вважають Д. Бабста основоположником ТДМ.

В середині 1970-х років чимало вчених почали займатися дослідженням взаємозалежності внут-

рішньої і зовнішньої політики держав, зокрема їх поведінки в тій сфері міжнародних відносин, що стосувалася проблем війни та миру. Висновки Бабста могли б залишитися непоміченими, якби його стаття не потрапила у 1976 р. вченим-конфліктологам М. Смоллу і Д. Сінгеру, що на той час займалися масштабним проектом “Кореляція війн”⁸, в якому систематизувалися дані про війни. Правда, саме вони піддали статтю значній критиці. Вони наводили дані, які вказували, на їх думку, на те, що війни за участю демократій у межах зазначеного періоду в сукупності продовжувалися приблизно стільки ж і принесли таку ж кількість жертв, як і війни, в яких брали участь виключно недемократичні держави. М. Смолл і Д. Сінгер визнали, що за невеликим виключенням у цей період дійсно не було війн між демократіями, але пояснювали цей феномен тим, що війни більше ймовірні між сусідніми країнами, а демократії, які б мали спільні кордони, майже не існувало⁹.

Подібної точки зору дотримується й відомий американський політолог К. Райт. Проаналізувавши 278 війн, що відбулися в період між 1480 і 1941 роками, він дійшов висновку, що одні держави більш як інші схильні до використання сили, як засобу зовнішньої політики. В контексті даної проблеми вчений робить зовсім протилежні висновки, як вищезгадані вчені, зазначаючи, що “демократичні держави воюють не менш часто, як автократії. Франція була войовничою і в період республіки, і в період монархії чи імперії. Великобританія займає видиме місце в переліку воюючих держав, хоча по формі свого правління протягом найбільш тривалого часу вона наближалася до демократії. Більш переконливий статистичний зв’язок можна встановити, порівнюючи тенденції до демократизації в періоди всезагального миру і відступу від демократії в періоди всезагальної війни. Однак цей взаємозв’язок швидше показує те, що “мир породжує демократію, як те, що демократія породжує мир”¹⁰, з чим можна погодитися.

Найфундаментальнішою з даної проблеми є п’ятитомна праця Р. Руммеля “Розуміння конфлікту і війни”¹¹. У двох останніх її томах мова йде конкретно про взаємозв’язок між демократією та війною. На основі емпіричних даних Руммель аналізує внутрішньополітичні джерела поведінки різних держав і робить висновок про те, що “свобода протидіє насильству”. Варто зазначити, що він оперує при цьому поняттям “лібертарні системи”, а не “демократії”. Інтерпретація вченим причин феномена антагонізму між свободою та насильством зводиться до двох положень. По-перше, він пояснює даний феномен “відповідальністю лідерів, що обираються, перед внутрішніми групами інтересів або

громадською думкою, які, як правило, виступають проти насильства та військової повинності”¹². По-друге, він зазначає, що “між лібертарними системами існують фундаментальні взаємні симпатії їх народів один до одного, сумісність основоположних цінностей, взаємовплив взаємодіючих груп і організацій, а також дифузія сили та інтересів”¹³.

Важливою в контексті даної проблеми є стаття Руммеля “Лібертаризм і міжнародне насильство”¹⁴ (1983 р.), де автор підсумував свої попередні висновки, посиливши їх даними аналізу ступеня конфліктності у відносинах усіх пар (діад) держав за кожний рік в період з 1976 р. по 1980 р. В результаті він отримав 62040 таких “діадо-років”. Ступінь політичної свободи держав він визначав за методикою організації Freedom House, про яку йшлося вище. На основі таких цілком конкретних даних Руммель зробив наступні висновки: лібертарні держави не здійснюють насильства у відносинах один з одним; чим більше лібертарна держава, тим нижчий рівень насильства, що генерується нею незалежно від того, з якою іншою державою вона має справу¹⁵. З цим можна було б погодитися, але на даному етапі міжнародних відносин трансформація системи міжнародних відносин призвела і до розширення змісту базових категорій науки про міжнародні відносини. Це ж стосується і таких понять як “сила”, “війна”, “мир” та “безпека” і викликає полеміку в контексті тих теорій, які розглядають міжнародну взаємодію на основі класичного розуміння термінів “війна” і “мир”.

Виходячи із змісту термінів “війна” і “мир”, можна стверджувати, що демократії дійсно не воюють один з одним. Але якщо взяти до уваги сучасні війни, які ведуться як між самими демократичними державами, так і між ними та недемократичними державами, то на думку автора статті, протиріччя щодо формули “демократії не воюють один з одним” власне і витікають з відмінностей у підходах до визначення понять “війна”, “мир” і “демократія”, що продиктовані сучасними міжнародними реаліями. Автор погоджується з думкою багатьох учених про те, що простішою є проблема щодо дефініції “міжнародної війни”, якою прийнято вважати збройне зіткнення щонайменшою мірою двох суверенних держав із загальною кількістю загиблих понад 1 тис. комбатантів (військових, що входять до складу регулярних збройних сил) без врахування жертв серед мирного населення. Зрозуміло, що цей поріг досить умовний, особливо сьогодні, зважаючи на наявність надточної зброї. Але тим не менше, це визначення, яке було сформульоване в рамках дослідницького проекту “Кореляція війн”, досить широко використовується науковим

співтовариством. Ще одна проблема існує щодо визначення “війни”, яка не є збройним зіткненням чи протистоянням, але має руйнівні наслідки (наприклад, інформаційної, психологічної, економічної, бактеріологічної, санкціонування демократіями поставок зброї рухам, які протистоять урядам держав, повалення яких прагнуть США тощо)¹⁶. На думку автора, дана теорія не враховує сучасні способи і технології ведення війн, що в основному застосовують демократичні держави не лише у відносинах з іншими, а й однин з одним.

Початок інформаційної ери привів до того, що інформаційний вплив, який існував віками у взаємовідносинах між людьми, в наш час все більш видимо набуває характеру воєнних дій. Для прикладу візьмемо інформаційні війни, які часто можуть бути в основі ведення інших видів сучасних війн. Отже, інформаційна війна – це така форма конфлікту, в якій відбуваються прямі атаки на інформаційні системи для впливу на знання, або пропозиції противника. Інформаційна війна може проводитися як частина більш повного набору дій. Під загрозою інформаційної війни розуміємо наміри певних сил скористатися унікальними можливостями, що приховані в комп’ютерах, у невидимому кібер-просторі, для ведення безконтактної війни, в якій кількість жертв (в прямому розумінні терміну) зведено до мінімуму. Ми наближаємося до такого рівня розвитку, коли вже ніхто не являється солдатом, але всі є учасниками бойових дій. Завдання тепер полягає не в знищенні живої сили противника, а в підриві цілей, поглядів і світоглядних основ суспільства, в руйнуванні соціуму. Військові експерти, які сформували доктрину інформаційної війни, чітко уявляють окремі її види та грані. Цивільне населення допоки не готове в силу причин соціального і психологічного характеру повною мірою усвідомити всю небезпеку неконтрольованого використання новітніх комунікативних технологій в інформаційній війні. Інформація дійсно стала реальною зброєю. Роздуми можна було б продовжувати, але це предмет іншого дослідження.

Щодо уточнення дефініції термінів, то існують не лише проблеми адаптації поняття “війна” до сучасних реалій. Повертаючись до категоріального апарату ТДМ, учені зазначають, що ще складніше питання з вибором релевантної дефініції з множинності існуючих визначень “демократії”. На думку російського вченого-міжнародника В. Кулагіна оптимальним, у крайньому разі з метою перевірки тезису про “демократичний мир”, є визначення демократії, запропоноване Дж. Л. Реєм: “Умовно демократичною можна вважати державу, якщо особистості лідерів визначаються справедливими зма-

гальними виборами”¹⁷. Водночас потрібно додати, що сучасна демократія передбачає не тільки слідування волі більшості, а й дотримання прав меншості. Адже для демократичної держави важливим є дотримання прав і свобод людини, розвиток громадянського суспільства – суспільства вільних і активних громадян. Окрім того, демократія як спосіб організації суспільного життя передбачає політичний та ідеологічний плюралізм – визнання рівноправності існуючих у суспільстві інтересів, ідеологій, культурних цінностей. Але ці межі визначення демократичної держави не є сталими, вони можуть змінюватися залежно від історичної епохи, цивілізаційних особливостей розвитку. Ряд характеристик демократичної держави для нинішнього рівня розвитку демократії є надто заниженими. Але, з іншого боку, більш висока мірка означала б повне заперечення факту існування демократичних держав до кінця XIX ст., позаяк жінки, тобто приблизно половина населення, до того часу не мали права голосу. Відмінність масштабів власне виборчої бази демократій у XIX і XX ст., безперечно, має певний вплив на ступінь зрілості демократій.

Використовуючи як описані, так і інші стандарти для визначення “війни” та “демократії”, прихильники теорії демократичного миру, насправді досить успішно доводять, що “демократії ніколи не воювали один з одним”. Дану тезу вони обґрунтують тим, що демократичні політичні режими, які поділяють базові ліберальні цінності, характеризуються високою внутрішньою і зовнішньою стабільністю, що робить малоімовірним воєнний конфлікт між ними. На думку автора, з такою точкою зору можна погодитися частково, беручи до уваги лише класичні війни, але не війни “нового покоління”.

Прихильники ТДМ зазначають, що в рамках теорії існує два підходи, що аналізують війни між державами, які є носіями ідей лібералізму.

Перший підхід, що виник на ранньому етапі формування теорії, обмежує подібні зіткнення лише державами з демократичними інституціями. Чи не єдиним подібним конфліктом, за даною теорією, є англо-американська війна 1812–1814 рр. Однак визначення політичних режимів того часу як демократичних, викликає певні сумніви, позаяк і Великобританія і Сполучені Штати в XIX ст. проводили достатньо жорстку експансіоністську політику.

Вивчення війн XIX ст., які хоча б віддалено можуть бути класифіковані як “міждемократичні” – сюди ж часто відносять війни між революційною Францією та Великобританією (1792 – 1802 рр.), Бельгією та Нідерландами (1830 р.), англо-бурську війну (1899 – 1902 рр.), – якраз на користь прихиль-

ників торії “демократичного миру”, оскільки в них крайньою мірою одна із воюючих сторін не відповідає класичному визначенню демократії, але за умови, що визначення однаково інтерпретується сторонами конфлікту¹⁸.

Другий підхід більш ширше трактує поняття війни, об'єднуючи під цією назвою, поряд з війнами між державами (Перша світова війна, польсько-литовська війна 1920 р., Друга світова війна), громадянські війни (Громадянська війна в США), а також конфлікти, що не є в чистому вигляді війнами (окупація Рурської області, переворот в Ірані в 1953 р.). Досить широко адептами такого підходу використовується і поняття “демократії”¹⁹.

У полеміці між прихильниками ТДМ та їх опонентами, останні схиляються до того, що протягом ХІХ ст. кількість демократичних держав була незначною, відтак і воєнних конфліктів між ними не було, чого також не можна заперечити.

Проаналізуємо війни ХХ ст., коли суттєво збільшилася чисельність демократичних держав, а відтак за логікою опонентів ТДМ, повинна була збільшитися ймовірність війн між ними. Якщо вести мову про ХХ ст., то такими прикладами участі демократичних держав у воєнних конфліктах є участь Німеччини в Першій світовій війні, Фінляндії – у Другій світовій війні, участь Лівану в перших арабо-ізраїльських війнах, вторгнення Туреччини на Кіпр. Але прихильники ТДМ, виправдовуючи теорію, зазначають, що на той час і в політичній системі Німеччини були суттєві недоліки, перш за все особливе положення кайзера, його самостійність у вирішенні питань зовнішньої політики, а також його роль як головнокомандуючого армією, за якою він фактично не підкорявся цивільному міністерству оборони, а значить, і парламенту. В даному конкретному суперечливому випадку прихильники й противники концепції демократичного миру, як правило, залишаються кожен при своїх думках.

Ще один приклад, після нападу Німеччини на Радянський Союз і формування антигітлерівської коаліції Лондон оголосив війну Фінляндії – країні, яка відповідала тоді всім критеріям демократії. Здавалося б очевидні протиріччя з формулою “демократичного миру”. Але прихильники ТДМ констатують, що Великобританія і Фінляндія не вели між собою ніяких бойових дій. Остання лише “сепаратно” воювала проти СРСР – недемократичної держави, не дивлячись на її участь у коаліції з такими.

Відтак, таке виправдання концепції її прихильниками підтверджує те, що демократичні держави між собою не воюють. Але якщо, умовно кажучи, сьогодні держава була демократична, а завтра – в ній внутрішньополітична криза (яка часто може

мати зовнішньополітичні корені), то вважається, що така держава вже недемократична. Відтак у випадку збройного конфлікту, де однією з сторін є держава, в якій внутрішньополітична ситуація дестабілізована, то згідно ТДМ можна стверджувати, що зіткнення між демократичною і “вже недемократичною” країною не суперечить тезі “демократії не воюють”. З такою думкою не погоджуються ряд опонентів ТДМ. Не поділяє таку думку і автор.

У чому ж все-таки логіка “демократического миру”?

Для розкриття контексту звернемося до теоретиків даного напрямку досліджень. Американський учений М. Дойл, теоретизуючи з проблеми, зазначає, що основоположні принципи “демократичного миру” сформульовані у відомому трактаті І. Канта “Вічний мир”, про це йдеться у статті “Кант, ліберальний спадок і міжнародні справи”²⁰. Він та інші прихильники лібералізму акцентують увагу на загальному висновку філософа про можливість досягнення миру в результаті політичного та морального вдосконалення людини і суспільства. Але як правило, вони не приділяють уваги поясненню Кантом впливу внутрішніх механізмів демократичних суспільств на їх зовнішню політику.

М. Дойл акцентує увагу на тезі Канта про те, що у зовнішній політиці республіками переносяться ті ж самі ліберальні цінності, які формуються у сфері внутрішньої політики. Тому республіки не можуть виправдати перед власними громадянами війну проти інших республік, які керуються у своїй внутрішній і зовнішній політиці аналогічними нормами справедливості²¹.

Розвиваючи думку Канта, Дойл стверджує, що ті ж ліберальні цінності, які формують мирний союз між демократіями, провокують їх агресивність у відношенні до автократій. Війни проти них, на його думку, демократії ведуть як хрестові походи за поширення ліберальних цінностей. Окрім того, вважає Дойл, демократії неминує розглядають автократії як потенційних агресорів саме тому, що ті не керуються ліберальними принципами у внутрішній, а відтак і в зовнішній політиці. Звідси, за М. Дойлем, нерідко більш високий ступінь превентивної агресивності демократій і в середньому приблизно така ж, як і у авторитарних режимів, частота їх участі у війнах, хоча середньостатистично вона повинна була б бути нижчою, оскільки демократії не воюють один з одним²².

Більш комплексну систему пояснення механізму “демократичного миру” запропонував Б. Рассет у книзі “Розуміння демократичного миру”²³. В якості пояснення він висуває дві основоположні моделі мирного співіснування демократій: культурно-нормативна й структурно-інституціональна.

В основі першої, культурно-нормативної моделі лежить твердження про те, що політичні інститути та політичні лідери, які приймають державні рішення із зовнішньополітичних питань у демократичному суспільстві, керуються тими ж нормами, цінностями і досвідом культури політичної поведінки, які вкоренилися при мирному, компромісному вирішенні конфліктів у сфері внутрішньої політики. Відтак безкомпромисна культура поведінки у внутрішній політиці визначає рішення авторитарних держав і в сфері зовнішньої політики. Демократії виходять із того, що інші демократичні держави поділяють аналогічні принципи, а значить, створюється спільність “сепаратного миру між демократіями”. Але щодо авторитарних держав такі очікування у демократій відсутні. Це, по суті, та ж модель демократичного миру, яку розвиває і М. Дойл, відштовхуючись від одного з центральних положень філософії І. Канта.

Але на відміну від Дойла, Рассет звертає також увагу і на другий принцип, розвинений І. Кантом у “Вічному мирі”. Він пропонує структурно-інституціональну модель інтерпретації механізму “демократичного миру”. Пояснення полягає в тому, що внутрішньополітичні інституціональні обмеження, такі як поділ влади, система стримувань і противаг, необхідність підтримки політичних рішень громадянами, а відтак і їх публічного обговорення – все це уповільнює, або обмежує прийняття радикальних рішень, особливо якщо це стосується рішення про початок війни. Лідери демократичної держави розуміють, що перед керівниками інших демократій є аналогічні структурно-інституційні обмеження. Тому у випадку виникнення конфлікту між демократіями у них є більше часу для мирного врегулювання і менше побоювань піддатися неочікуваному нападу.

По суті, подальша наукова дискусія причинно-наслідкової моделі “демократичного миру” концентрується навколо моделі Дойла і моделі Рассета. Однак деякі дослідники ставлять під питання тезу про “сепаратний демократичний мир” та агресивність демократій щодо авторитарних режимів. Наприклад, Дж. Муравчик стверджує, що демократії більш миролюбиві не лише щодо собі подібних, але і у взаємодії з будь-якими державами, в т.ч. і авторитарними, навівши ряд аргументів. На його переконання, демократії неохоче втягуються у війни, але якщо такі є, то швидко й компромісно їх завершують та ведуть себе альтруїстично щодо переможених. Він посилається на відношення західних демократій до Німеччини та Японії після Другої світової війни, до нових незалежних держав на території колишнього СРСР після “холодної війни”. Окрім того, критикуючи тезу про “однакову войов-

ничість” демократій і автократій, Муравчик зазначає, що дослідники, які висувають і підтримують таку тезу ігнорують питання про те, яка саме із сторін – у зіткненнях між демократичними та авторитарними державами – розв’язала війну чи призвела до неї. Відповідальність за розв’язання двох світових війн, війн у Кореї, проти Південного В’єтнаму, в Перській затоці він покладає на авторитарні режими. Визнаючи, що в роки “холодної війни” Захід виступав ініціатором деяких силових акцій, Муравчик стоїть на тому, що “холодна війна” була розпочата Й. Сталіним і велась за світове панування комунізму чи СРСР, а США та їх союзники загалом дотримувалися оборонної стратегії стримування. Він також визнає, що ряд війн був ініційований США з егоїстичних мотивів зміцнення власної безпеки²⁴.

Авторитарні переможці, наприклад, введення радянських військ в Угорщину, прагнули закріпити окупацію та підкорення на невизначений час, тоді як США швидко виводили свої війська. Муравчик заперечує тезу деяких дослідників про те, що підвищена агресивність держав у перехідний період від авторитаризму до демократії є наслідком демократизації. Він стверджує, що держави такі ж агресивні і при поверненні навпаки від демократії до авторитаризму. Причина в самому переході й відсутності стабільності, а не в прихованих дефектах демократизації.

Він одним із перших прихильників ТДМ зачіпає проблему імперських війн – війн на захоплення колоніальних територій, які вели демократії. По суті, це не піддається інтерпретації в межах ні культурно-нормативної, ні ситуаційно-організаційної моделі. Тому він вважає, що колоніалізм є наслідком додемократичного стану Європи, але після Другої світової війни боротьба колоніальних народів за національне визволення велася за незначним виключенням (Алжир), практично не наштовхувалась на спротив колоніальних демократичних держав²⁵. В. Кулагін зазначає, що доводи Дж. Муравчика звучать переконливо для демократів, однак не додають теоретичної глибини науковому обґрунтуванню логіки теорії демократичного миру²⁶.

На думку автора, з тезою “колоніалізм є наслідком додемократичного стану Європи” ще можна погодитися, але пов’язати сучасну політику неокolonіалізму з додемократичним станом ні Європи, ні США неможливо. Події останніх десятиліть, що визначаються міжнародною практикою “примусової демократизації” також це підтверджують. Відтак “примусова демократія” більше корелює з політикою неокolonіалізму.

За логікою прихильників ТДМ збільшення чисельності демократичних держав повинно сприяти

забезпеченню миру та стабільності у міжнародній системі, позаяк демократії менш схильні до конфліктів. Але на думку багатьох вчених-міжнародників, не зважаючи на збільшення чисельності демократичних держав, світ не став стабільнішим, а навпаки – хаотичним і непередбачуваним, все частіше виникають локальні конфлікти, що не зовсім корелює з ТДМ. Окрім того, на нашу думку, процеси демократизації у державах суттєво різняться і залежать від ряду чинників:

- по-перше, від ролі держави у міжнародних відносинах та її місця у міжнародній стратифікаційній системі;

- по-друге, від середовища міжнародних відносин і міжнародної політики, в якій сучасна держава втратила монополію на роль вершителя долі міжнародної політики;

- по-третє, від типу політичного режиму;

- по-четверте, від співвідношення ліберально-демократичних цінностей та національних інтересів держави;

- по-п'яте, від культурно-цивілізаційних особливостей розвитку держави, від політичної культури суспільства, що сформувалася на основі історичних традицій, наявності чи відсутності демократичного досвіду;

- по-шосте, від ресурсного потенціалу держави та рівня соціально-економічного розвитку;

- по-сьоме, від політичної волі національних еліт і бажання приєднатися до співтовариства ліберально-демократичних держав, що об'єднані американським лідерством.

Важливо звернути увагу й на те, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. поширення демократії відбувається на фоні утвердження політики “примусової демократизації”. Мова йде про комплекс засобів по обмеженню суверенітету окремої держави задля ствердження у ній ліберально-демократичної системи. Значного поширення практика “примусової демократизації” набула після руйнування світової соціалістичної системи та розпаду СРСР. Такий підхід спирається на дипломатичний тиск, введення санкцій, підтримку опозиції, міжнародну ізоляцію відповідного режиму. На початок ХХІ ст. така стратегія допускає використання сили.

Стратегія “примусової демократизації” використовувалася на Балканах у Боснії і Герцоговині (1995 р.), Югославії (1999 р.), Македонії (2001 р.). Події на Балканах спровокували дискусію про можливість використання сили для “примусової демократизації” інших держав. Після терактів 11 вересня 2001 р. США “вмонтували” стратегію “примусової демократизації” в контекст глобальної антитерористичної операції. Мова йде про примусове створення демократичних інститутів на тери-

торії країн, що звільнені від влади транснаціональних терористичних мереж. У 2002 р. адміністрація Дж. Буша-молодшого заявила про можливість повалення “диктаторських режимів”, що підозрюються у співробітництві з тероризмом і створенні зброї масового знищення (ЗМЗ). Стратегія “примусової демократизації” вікрито набула силових форм. Полігоном для випробування стратегії став Афганістан з 2001 р., але така тактика не завжди приносить бажані результати.

У 2002 р. проголошений більш амбіційний проєкт – демократизації “Великого Близького Сходу”. Метою такої політики була побудова відносно стабільних демократичних систем у близькосхідних країнах²⁸. На думку автора, реалізація цього проєкту дозволяє вирішити, в першу чергу для Вашингтона, ряд стратегічно важливих проблем – від послаблення радикальних ісламістських рухів до отримання доступу до альтернативних джерел енергоносіїв. Міжнародна практика свідчить, що відтоді “ресурсні війни” стали інструментом геополітики у відносинах між світовими центрами сили (власне між самими демократичними державами) та у відносинах між ними та “ворогами” демократичного режиму. Цілком зрозуміло, що такий розвиток подій, з одного боку, не вписується в ТДМ, а, з іншого – створює можливості великим державам забезпечити контроль над сировинними ресурсами і теорія демократичного миру є дієвим механізмом.

Спроба примусового експорту демократії привела до перемоги радикальні ісламістські рухи. “Революція кедрів” у Лівані і виведення з цієї країни сирійських військ у 2005 р. привели до посилення позицій руху “Хізбалла” та Другої ліванської війни 2006 р. На виборах у Палестинській автономії 2006 р. перемогу отримав радикально-ісламістський рух “Хамас”. Це призвело до громадянської війни на Палестинських територіях і військової операції Ізраїлю в секторі Газа 2008 – 2009 рр. В даному контексті слушною є думка російського політолога Ю. Давидова, який, аналізуючи розвиток міжнародних подій в 1990-х роках, зробив висновки про те, що “нав'язування демократії силою ззовні не може бути виправдано і навіть може стати контрпродуктивним”²⁹.

Можна погодитися з думкою російських вчених О. Фененка, О. Богатурова та інших про те, що “найбільшою невдачею був досвід “примусової демократизації” Іраку, позаяк у країні не виявилось впливових сил, які були б готові підтримати американську політику. Відмінні позиції сунітських общин, іракських шіїтів, курдів призвели до серії збройних конфліктів між військами коаліції, сунітами і шіїтами, а також загострення протиріч між іракським Курдистаном і Туреччиною. Лише час-

тково вдалося нормалізувати ситуацію в 2007 р., коли США перейшли до гнучкої політики лавіювання між інтересами кланів і общин”³⁰.

Така політика продовжується на Близькому Сході. На сьогодні ситуація в арабському світі досить неоднозначна. Так звані “фейсбук-революції” з’явилися не зовсім очікувано для влади цих країн, яка не врахувала, що їх суспільства модернізуються швидкими темпами. Але не лише внутрішньополітичні чинники та сучасні комунікаційні засоби (йдеться про соціальну мережу Facebook) вивели демонстрантів-опозиціонерів на вулиці. На сьогодні лише в Єгипті і Тунісі можна сказати про те, що вони рухаються в демократичному напрямку. А хвиля протестів охопила Алжир, Ємен, Йорданію, Лівію, Бахрейн, Марокко, Саудівську Аравію, Сирію.

Прихильники теорії демократичного миру мабуть були б одностайні в тому, що конфлікти на Близькому Сході не суперечать тезі, що “демократії не воюють”, а “примусова демократизація” немає нічого спільного з теорією демократичного миру. А як же інтереси США, Франції, Італії, Німеччини та інших демократичних держав у даному регіоні? Звичайно вони не будуть воювати між собою, що підтверджує головну тезу ТДМ “демократії не воюють”. Ресурсні війни – нова форма протистояння і захисту своїх інтересів, а в дефініціях поняття “війна” допоки вони не знайшли належного місця й оцінки. Зрозуміло, що одна з причин – вплив зовнішніх сил на дестабілізацію в регіоні з метою дезінтеграції та перерозподілу ресурсів. І відбувається це під прикриттям міжнародних інституцій РБ ООН, ЄС та США. Парадоксально, але вони приймають міри для того, що ці революції стали вигідними з точки зору геополітики, а в геополітиці – про що не говорили б – завжди йдеться про ресурси. Відповідь на питання: чи можлива демократизація в цьому регіоні – покаже час, позаяк кожний із гравців має наміри поступати, виходячи зі своїх стратегічних інтересів, а не з інтересів свого головного стратегічного союзника. А ці інтереси нині далеко не тотожні...

Узагальнюючи основні підходи до проблем війни і миру між демократичними державами в ТДМ можна зробити такі висновки.

Теорія демократичного миру сформувалася поступово і була теоретичним обґрунтуванням політики великих держав в умовах, коли війна, воєнна політика в традиційному трактуванні перестали бути надійним інструментом, засобом реалізації політичних цілей. Щоб виключити з життя збройне насильство потрібно вихід на аналогічний рівень політичного мислення щодо кожної соціальної системи, щодо кожної держави. Існуюче в різних фор-

мах збройне насильство у відносинах між народами і державами все більше демонструє свою історичну обмеженість та недоцільність. Для його повного виключення із сфери міждержавних військово-політичних відносин потрібні вольові зусилля усіх суб’єктів міжнародної політики, а також надійний міжнародний механізм його подолання. Зрозуміло, що якби головна теза “демократії не воюють один з одним” і “демократизація світу задля забезпечення миру й добробуту на всій планеті” були прийняті всіма суб’єктами міжнародних відносин, а їх інтереси корелювали б з інтересами усіх міжнародних акторів і не суперечили б глобальним інтересам великих держав, які є центрами сили в сучасному світі, то ТДМ була б універсальною теорією. Але це надто ідеалістична парадигма, позаяк історія і реалії сьогодення свідчать, що відносини між державами частіше будуються на принципах реалізму (неореалізму) з нетривалими періодами лібералізму (неолібералізму).

Теорія демократичного миру стала необхідною й важливою ідеологічною основою для формування глобального світового ринку, у вестернізації світу по-американськи. Глобалізація міжнародних відносин і ТДМ доповнюють один одного та перебувають у діалектичній взаємозалежності. Ідеологія демократичного миру є теоретичною основою та обґрунтуванням глобалізації світового розвитку. В ідеалі в основі світового порядку повинна лежати взаємна повага інтересів усіх держав світу і необхідність вирішення глобальних проблем мирним шляхом.

Теорія демократичного миру стала інструментом міжнародної політики та зовнішньої політики великих держав, у першу чергу США. У сучасних умовах деідеологізації світу ТДМ стала свого роду ідеологічною основою у відносинах демократичних і авторитарних держав, зокрема тих, які володіють енергетичними ресурсами.

Аналіз історичних подій унеможлиблює підтвердження основної тези ТДМ про те, що демократії не воюють між собою. Досліджуючи проблеми війни та миру, важливо орієнтуватися на вивчення історико-політичних контекстів, без розуміння яких неможливо довести істинну роль політичних режимів у попередженні чи ініціюванні війни. При цьому варто враховувати і чинники воєнно-силового характеру, і тип лідерства у міжнародних відносинах. Без урахування цих базових характеристик теорія демократичного миру і надалі залишатиметься ідеалістичною парадигмою. Цілком очевидно, що переосмислення потребує не лише поняття “демократія”, але і терміни “мир” та “війна”, позаяк війна у сучасному світі це не лише збройне зіткнення держав.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Шаклеина Т. Статус-кво как оппозиция миропорядку // Международные процессы – Т. 4. – 2006. – № 1(10). – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/tenth/009.htm>
- ² D. Hendrickson, R. Tucker. The Freedom Crusade // The National Interest. – 2005. – N 81. – P. 12 – 21. – Режим доступа: <http://freedomhouse.org/uploads/translations/russian/NIT%20Methodology%20-%20Russian.pdf>
- ³ Ваганян Г., Ваганян О. Как демократия душит демократию. К методологическим недостаткам <http://www.democracyweb.org/about/freedomhouse.php> Freedomhouse – Ч. 1. – С. 6. – Режим доступа: <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/demdushit.pdf>
- ⁴ Кулагин В.М. Мир в XXI веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax Democratica? // Полис. – 2000. – № 1. – С. 23 – 37.
- ⁵ Haas M. Societal Approaches to the Study of War // Journal of Peace Research, 1965, vol. 2. – №.4. – P. 307 – 323. – Режим доступа: <http://jpr.sagepub.com/>
- ⁶ В. Кулагин: “Демократический мир” как альтернатива мирового развития. – Режим доступа: <http://okoplanet.su/politik/politikdiscussions/17720-vladimir-kulagin-demokraticeskij-mir-kak.html>
- ⁷ Babst D. Elective Governments – A Force for Peace. – Режим доступа: <http://miles.oppidi.net/diss/?p=94>
- ⁸ Кулагин В.М. Мир в XXI веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax Democratica? // Полис. – 2000. – № 1. – С. 27.
- ⁹ Там само. – С. 29.
- ¹⁰ Куинси Райт о международных организациях, демократии и войне // Теория международных отношений: /Хрестоматия/ Сост., научн. ред. П.А.Цыганков. – М.: Гардарики, 2002. – 400 с. – С. 383.
- ¹¹ Rummel R.J. Understanding Conflict and War. – Vol.4: War, Power and Peace; – Vol. 5: Just Peace. Los Angeles, 1979; 1981. Режим доступа: <http://www.mega.nu/ampp/rummel/note13.htm>
- ¹² Там само.
- ¹³ Rummel R. J. Democracies are Less Warlike Than Other Regimes. – European Journal International relation – Режим доступа: <http://ejt.sagepub.com/content/1/4/457.short?source=mfc&rss=1>
- ¹⁴ Rummel R.J. Libertarianism and International Violence. –Journal of Conflict Resolution, 1983. – Vol. 27. – №1. (March 1983). – P. 27 – 71. Режим доступа: <http://www.hawaii.edu/powerkills/DP83.HTM>
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Аршин Константин. Как воюют демократии. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Kak-voyuut-demokratii>
- ¹⁷ Кулагин “Демократический мир” как альтернатива мирового развития. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/pole/Demokraticeskij-mir-kak-al-ternativa-mirovogo-razvitiya>
- ¹⁸ Кулагин В.М. Мир в XXI веке: многополюсный баланс сил или глобальный Pax Democratica? // Полис. – 2000. – № 1. – С. 35.
- ¹⁹ Там само. – С. 32.
- ²⁰ Doyle M. The Philosopher’s Stone: Kant and the Democratic Peace Theory. – Режим доступа: http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/9/7/3/3/pages197336/p197336-1.php
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ Russett B. Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World. Princeton, 1993. – 173 p.
- ²⁴ Muravchik J. Promoting Peace Through Democracy. – Режим доступа: <http://www.sais-jhu.edu/scholars/muravchik/publications.htm>
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Кулагин “Демократический мир” как альтернатива мирового развития. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/pole/Demokraticeskij-mir-kak-al-ternativa-mirovogo-razvitiya>
- ²⁷ Современная мировая политика: Прикладной анализ / Отв.ред.А.Д.Богатуров. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 588 с. – С. 77.
- ²⁸ Давыдов Ю.П. Демократия, демократизация и проблемы войны и мира // США – экономика, политика, идеология. – 1999. – № 7. – С. 32.
- ²⁹ Современная мировая политика: Прикладной анализ/ Отв. ред. А.Д. Богатуров. – М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 77.

Gerasumchuk T.F. War and peace issues in the democratic peace theory / Rivne State Humanitarian University.

Article releases the main scientists’ approaches on war and peace issues between democratic states, and shows general postulates of the Democratic Peace Theory.

Keywords: international relations, war, peace, Democracy, Democratic Peace Theory.

Герасимчук Т.Ф. Проблемы войны и мира в теории демократического мира /Ровенский государственный гуманитарный университет.

В статье анализируются основные подходы ученых к проблемам войны и мира между демократическими государствами, рассматриваются основные постулаты теории демократического мира.

Ключевые слова: международные отношения, война, мир, демократия, теория демократического мира.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2010

Прийнята до друку 24.05.2010